

УДК 364-787.522-057.36

DOI: 10.30857/2413-0117.2018.4.2

Ірина М. Гончаренко

**Київський національний університет технологій та дизайну
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО АДАПТАЦІЇ УЧАСНИКІВ АТО, ВПО
В СИСТЕМІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Успішна соціальна адаптація учасників АТО, внутрішньо переміщених осіб (ВПО) вносить істотний внесок у розвиток економіки, соціальних відносин, культури, політичну стабільність, знижує соціальну напругу в суспільстві, пом'якшує ефект депопуляції населення приймаючих громад. Концентрація біженців і вимушених переселенців різниться по регіонах України, проте проблема їх соціальної адаптації актуальна для всіх регіонів країни і всього українського суспільства. Соціальна адаптація учасників АТО, ВПО визначається як встановлення оптимальних відносин з соціальними інститутами, групами, органами влади на території проживання; закріплення тенденції до партнерських відносин з іншими групами, здійснюване на основі вирівнювання показників їх соціального і економічного станів; нормалізація морально-психологічного самопочуття переселенців на основі формування почуття приналежності до місцевої спільноти, усвідомлення і прийняття її цінностей, переконань, норм. Гіпотеза наукового дослідження ґрунтується на сукупності наукових положень, механізмів та інститутів економічної й соціальної адаптації учасників АТО, вимушених переселенців (ВПО), що дає змогу досліджувати фактори їх здатності до підприємницької реінтеграції. Відзначено, що якість інтеграції учасників АТО, вимушених переселенців (ВПО) в приймаючих громадах пов'язана із серйозними проблемами, причому деякі з них залишаються невирішеними навіть у відносно багатих демократичних державах. Безсумнівно, ресурси є значною перешкодою, і якщо не будуть залучено кошти з державного бюджету або додаткові ресурси з боку міжнародного співтовариства, інтеграція учасників АТО, вимушених переселенців (ВПО) навряд чи піде бажаними темпами. Визначено, що інтеграція та адаптація – це складні процеси, для яких не існує швидких сценаріїв. Не всі запропоновані заходи передбачають збільшення фінансових витрат; в багатьох областях необхідні якісні поліпшення.

Ключові слова: адаптація; учасники АТО; вимушено переміщені особи (ВПО); система підприємницької діяльності; адаптивна інфраструктура; приймаючі громади.

Ірина Н. Гончаренко

**Киевский национальный университет технологий и дизайна
МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ ПО АДАПТАЦИИ УЧАСТНИКОВ ООС, ВПЛ
В СИСТЕМЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Успешная социальная адаптация участников АТО, внутренне перемещенных лиц (ВПЛ) вносит существенный вклад в развитие экономики, социальных отношений, культуры, политической стабильности, снижает социальное напряжение в обществе, смягчает эффект депопуляции населения принимающих общин. Концентрация беженцев и вынужденных переселенцев различается по регионам Украины, однако проблема их социальной адаптации актуальна для всех регионов страны и всего украинского общества. Социальная адаптация участников АТО и ВПЛ определяется как установление оптимальных отношений с социальными институтами, группами, органами власти на территории проживания; закрепление тенденции к партнерским отношениям с другими группами, осуществляемое на основе выравнивания показателей их социального и экономического состояния; нормализация морально-психологического самочувствия переселенцев на основе формирования чувства принадлежности к местному сообществу,

осознание и принятие разделяемых ими ценностей, убеждений, норм. Гипотеза научного исследования основывается на совокупности научных положений, механизмов и институтов экономической и социальной адаптации участников АТО и вынужденных переселенцев (ВПЛ), что позволяет исследовать факторы их способности к предпринимательской реинтеграции. Доказано, что качество интеграции участников АТО, вынужденных переселенцев (ВПЛ) в принимающих общинах связана с серьезными проблемами, причем некоторые из этих проблем не решены даже в относительно богатых демократических государствах. Несомненно, ресурсы есть значительным препятствием, и, если не будут привлечены средства из государственного бюджета или дополнительные ресурсы со стороны международного сообщества, интеграция участников АТО, вынужденных переселенцев (ВПЛ) вряд ли пойдет желательными темпами. Определено, что интеграция и адаптация – это сложные процессы, для которых не существует быстрых сценариев. Не все предложенные меры предусматривают увеличение финансовых затрат; во многих областях необходимы качественные улучшения.

Ключевые слова: адаптация; участники АТО; вынужденно перемещенные лица (ВПЛ); система предпринимательской деятельности; адаптивная инфраструктура; принимающие общины.

Iryna M. Goncharenko

Kyiv National University of Technologies and Design

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ADAPTATION OF ATO PARTICIPANTS AND IDPs WITHIN THE SYSTEM OF ENTREPRENEURSHIP

Successful social adaptation of ATO participants and internally displaced persons (IDPs) contributes to enhancing the economy, developing social relations, culture and political stability along with reducing social tension, smoothing the depopulation effects in the host communities, etc. The concentration of refugees and IDPs varies across the regions of Ukraine, however, the problem of their social adaptation is relevant to all regions of the country and the entire Ukrainian society. Social adaptation of ATO participants and IDPs is defined as the establishment of optimal relationships with social institutions, authorities and groups in the territory of their residence; reinforcement of the trend towards partnerships with other groups based on the alignment of indicators of their social and economic status; normalization of moral and psychological well-being of IDPs based on the feelings of belongingness to local community; awareness and acceptance of shared values, beliefs and norms. The research hypothesis relies on the total array of scientific statements, mechanisms and institutes of economic and social adaptation of ATO participants and internally displaced persons (IDPs) that allows exploring the factors of their capacity to business reintegration. It is proved that the quality of integration of ATO participants and internally displaced persons (IDPs) in host communities is associated with overcoming serious problems and challenges, some of them have not been resolved so far even in relatively wealthy democracies. Apparently, the major barrier is the lack of resources, if the government fails to provide necessary funding from the state budget or find additional assets from the international community, the integration of ATO participant and internally displaced persons (IDPs) will hardly move on at a desired pace. It is specified that integration and adaptation are complex processes and do not suggest quick standard scenarios. Not all the proposed measures and actions provide for cost increase; however, a number of qualitative improvements are needed.

Keywords: adaptation; participants of ATO; internally displaced persons (IDPs); entrepreneurship system; adaptive infrastructure; host communities.

Постановка проблеми. Конфлікт в Україні і навколо неї змусив тисячі людей покинути свої будинки і шукати притулку в інших місцях. Значна кількість людей змушена була переїхати в інші області України або виїхати за кордон з двох основних причин. По-перше, анексія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя (Крим) змушувала людей, включаючи кримських татар, залишити Кримський півострів. По-друге, «проголошення незалежності» членами «Донецької Народної Республіки» («ДНР») і «Луганської Народної Республіки» («ЛНР») і активізація військових дій на сході України в середині 2014 року призвели до того, що кількість переселенців різко зростає. Наявні дані по чисельності вимушено переміщених осіб (ВПО) залишаються суперечливими. Згідно з даними Міністерства соціальної політики України, станом на 4 квітня 2016 року, кількість офіційно зареєстрованих ВПО перевищила 1,76 млн осіб. Багато переїхали в підконтрольні Уряду райони, в той час як деякі люди продовжують жити як вимушені переселенці в районах, не підконтрольних Уряду, і регулярно перетинають граничну лінію. Тисячі людей також шукали притулку в сусідніх країнах. Тому, проблема створення інтерактивної системи та методичних підходів щодо соціальної та економічної адаптації учасників АТО, ВПО досить актуальна.

Аналіз останніх досліджень і невирішена частина проблеми. Процес соціальної адаптації біженців та вимушених переселенців ускладнюється недостатньою увагою держави до цієї проблеми, що проявляється у відсутності цільових державних програм по оптимізації соціальної адаптації різних груп населення і провокує соціальну нестабільність, криміналізацію та маргіналізацію соціуму В. Антонюк [1], М. Закіров [2]. О. Ніфатова, М. Шкода досліджують проблему соціальної адаптації в умовах військового протистояння в Україні та можливості реінтеграції вимушених внутрішніх мігрантів та учасників АТО [3]. Соціальній адаптації біженців та вимушених переселенців перешкоджають такі додаткові бар'єри як соціальні, соціально-економічні, соціокультурні, правові, етнічні [4, 5]. На думку більшості дослідників (Е.М. Лібанова, В.П. Горбулін, С.І. Пирожков [6]; М. Парашевін [7]) сучасному українському суспільству бракує толерантності у відношенні до цих соціально вразливих верств населення (вимушених переселенців та учасників АТО).

Метою дослідження є обґрунтування методичних підходів щодо адаптації учасників АТО, ВПО в системі підприємницької діяльності.

Результати дослідження. Приймаючі громади і ВПО часто стикаються з абсолютно різними проблемами, але, з огляду на глибоку взаємозалежність їх положення, в звіті розглядаються обидві ці групи. ВПО, однак, зіткнулися з конкретними проблемами захисту, які підвищують рівень їх уразливості. Ці проблеми зокрема пов'язані з необхідністю виживати, забезпечувати фізичну безпеку, а також з наявністю коштів для існування і обмеженою свободою пересування в результаті внутрішнього переміщення.

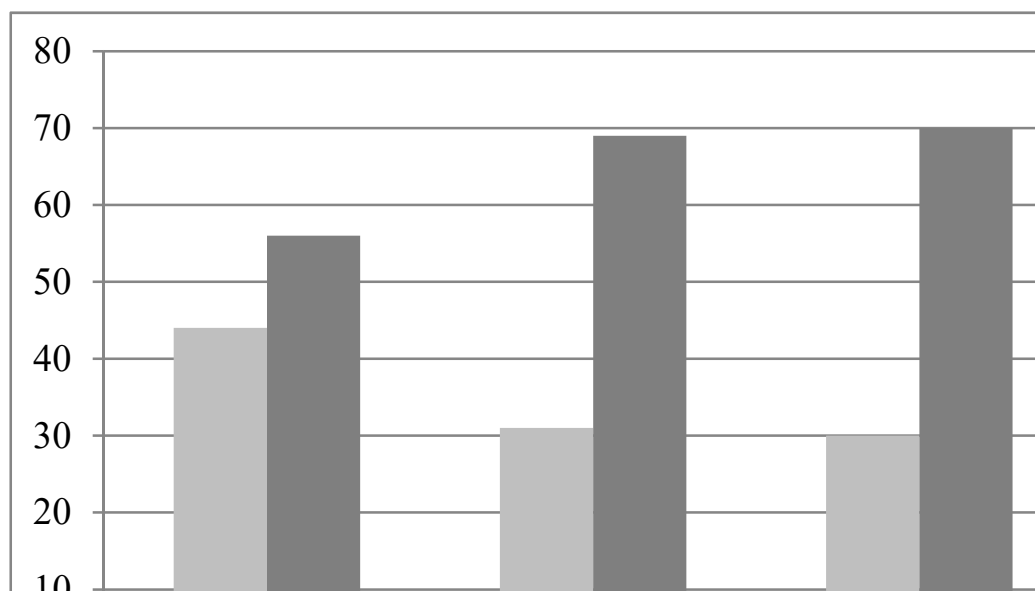
Як ВПО, так і приймаючі громади висловили думку, що внутрішнє переміщення і поляризація позицій людей в результаті конфлікту у великій мірі впливають на згуртованість суспільства і єдність сім'ї.

Загальні проблеми, з якими стикаються приймаючі громади і переміщені особи, такі як безробіття і обмежені можливості забезпечення житлом, були визначені як основні чинники, які потенційно можуть підвищити рівень напруженості в суспільстві і привести до повторних внутрішніх переміщень.

Ще одним можливим джерелом напруженості у взаєминах між особами, які постраждали в результаті конфлікту, а також бар'єром для їх інтеграції в майбутньому є різне сприйняття дій держави у сфері задоволення конкретних потреб ВПО в частині нерівного доступу до громадянських і політичних прав, а також соціально-економічних можливостей. Можна виділити ряд проблемних питань та викликів, які є загальними для багатьох

переселенців, проте ситуація кожної окремої ВПО зумовлюється конкретними особистими обставинами. Фактори, що змушують людей залишати свої будинки і впливають на їх рішення повернутися додому або залишитися на постійне проживання в іншому місці, досить різноманітні і індивідуальні. Поспішний від'їзд був обумовлений сукупністю економічних і політичних мотивів. Для ВПО з Криму однією з головних причин виїзду з півострова була втеча від переслідувань, в той час як більшість людей, які їхали з Донбасу, думали, в першу чергу, про безпеку свого життя та здоров'я.

На вибір нового місця проживання впливали такі фактори, як наявність економічних можливостей і більш безпечного житла. Багато ВПО змогли покинути зону конфлікту і оселитися в новому місці завдяки підтримці родичів або на власні заощадження. Пізніше, коли перебування ВПО на новому місці затягнулося, а можливостей знайти нові джерела доходу не залишилося, їх заощадження були вичерпані і вони залишилися без засобів до існування. За віковою ознакою розподіл ВПО був таким: 10% – у віці від 14 до 18 років (44% чоловічої статі і 56% жіночої статі), 68% – від 18 до 60 років (31% чоловіків і 69% жінок) і 22% – 60 років або старше (30% чоловіків і 70% жінок) (рис. 1).

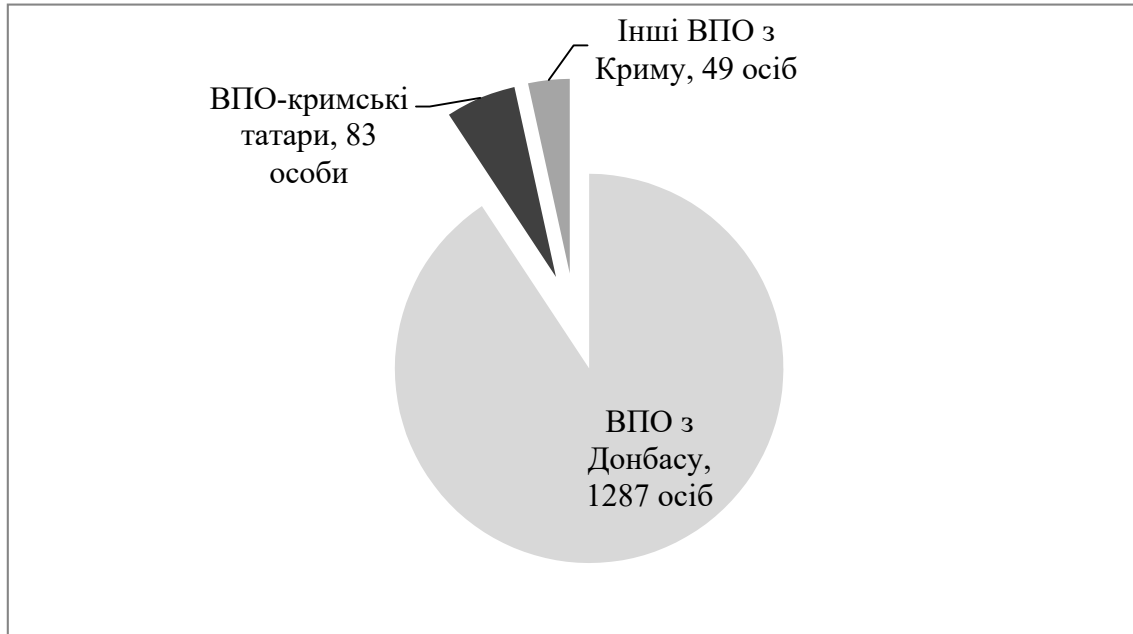

Джерело: [8–10].

Рис. 1. Розподіл ВПО та учасників АТО за віковою ознакою

Оскільки ситуація з безпекою залишалася нестабільною і ВПО в основному не могли повернутися додому, їх взаємини з приймаючими громадами стали невід'ємною складовою їхнього нового життя. Такі неурядові організації (НУО) та церкви, взяли на себе основну відповідальність за надання гуманітарної допомоги ВПО. Вимушені переселенці підтвердили, що така підтримка була тривалою, і привели безліч прикладів, як приймаючі громади постійно їм допомагають, забезпечуючи їх безкоштовним житлом, їжею, одягом та дитячими іграшками. Майже в усіх місцях, за рідкісними винятками, батьки повідомляли, що їх дітей приймали привітно. Люди, які були змушені залишати свої будинки, рятуючись від обстрілів в районах, безпосередньо уражених збройним конфліктом, просто тікали з одного села в інше в межах зони конфлікту. Вони повідомляли ЗМІ, що відчували по відношенню до себе солідарність і розуміння. Згодом ресурси приймаючих громад почали вичерпуватися і на зміну проявів солідарності і підтримки по відношенню до ВПО прийшло відчуття безсилля, розчарування або байдужості. Протягом періоду, який розглядається у звіті, ВПО

повідомили, що помітили цю зміну в ставленні до себе, і відчули, що місцеві громади сприймають їх як тягар.

Джерело: [8–10].

Рис. 2. Розподіл ВПО та учасників АТО за місцем походження

Погіршення соціально-економічної ситуації в країні і виділення обмеженого обсягу допомоги пораненим і демобілізованим військовослужбовцям часто сприймалося ВПО та приймаючими громадами як причина того, що ВПО виділяється тепер менше ресурсів. Зміна ставлення до ВПО у приймаючих громадах стала помітною після декількох хвиль переселення з Донбасу через активізацію бойових дій. За словами ВПО, їм нерідко доводилося вислуховувати грубі і образливі слова на свою адресу прямо на вулиці, в громадському транспорті, на ринку. Зокрема до чоловіків призовного і більш зрілого віку ставлення місцевих громад було гірше: ці ВПО часто стикалися з проявами обурення з боку місцевих жителів, чиї родичі в той час служили в зоні конфлікту або щойно повернулися звідти.

Внутрішнє переміщення призвело до виникнення роз'єднаності між членами багатьох сімей через розрив особистих, соціальних і культурних зв'язків, а також припинення спілкування між ними. Особливо постраждали від цього діти, які переміщуються без супроводу батьків або осіб, які замінюють їх, а також очолювані жінками домогосподарства і літні люди. Поляризація позицій людей під впливом конфлікту зробила негативний вплив на соціальну згуртованість і єдність сімей як серед ВПО, так і приймаючих громад. Однак розлучення з членами сім'ї і друзями, обмежений доступ до мереж соціальної підтримки, викликані внутрішнім переміщенням, роблять ВПО особливо уразливими. Багато переміщених осіб, відчуваючи себе відірваними від своїх звичних громад, одночасно з цим відчувають почуття нестабільності, обумовлене життям в нових місцях в умовах тривалої невизначеності.

У разі повернення додому багато ВПО з Донбасу побоюються зіткнутися зі складнощами реінтеграції та пошуку спільної мови з тими людьми, які не виїжджали із зони конфлікту. Вони бояться, що ті, хто залишився на Донбасі, сприйматимуть повернення ВПО як зрадників, які втекли від труднощів конфлікту.

У результаті конфлікту в Україні багато жінок як серед ВПО, так і в приймаючих громадах, були змушені очолити домогосподарства. Багато з них втратили чоловіків в результаті бойових дій в окремих районах Донецької та Луганської областей України. Тисячі жінок разом з дітьми, покинувши свої будинки, переїхали в інші місця, проте їхні чоловіки залишилися вдома. У нових місцях проживання у багатьох з них немає друзів і знайомих, джерел доходу, коштів для придбання або оренди житла, а також відсутні можливості працевлаштування і професійного розвитку.

Громади, які приймають ВПО, стикаються з проблемами скорочення робочих місць в ключових галузях економіки внаслідок конфлікту і підвищення цін на оренду нерухомості в результаті напливу ВПО. Приймаючі громади вважають, що ВПО, які отримують соціальну допомогу від держави, негативно вплинули на їх власне становище і створили їм конкуренцію. Дуже часто і ВПО, і члени приймаючих громад стикаються з аналогічними викликами і проблемами, які потребують вирішення. Однак, з огляду на конкретні проблеми захисту, ВПО є більш уразливими, що багато в чому обумовлює їх взаємини з приймаючими громадами. Підвищення вартості проживання, а також відсутність доступу до належного житла, роботи та соціальні виплати ще більше погіршують ситуацію, що в деяких випадках може привести до вторинного переміщення всередині країни, а в інших випадках - викликати зростання напруженості. Зазначені проблеми також роблять перспективу інтеграції ВПО і реалізації довгострокових рішень досить проблематичною.

Доступ до житла для ВПО та учасників АТО залишається серйозною проблемою в умовах тривалого внутрішнього переміщення. Практично всі опитані ВПО відзначили відсутність житла належного рівня за доступною ціною. Багато ВПО залишилися без даху над головою, так як їх будинки і квартири отримали серйозні пошкодження. Не маючи можливості повернутися додому, багато хто з них продовжують жити в місцях тимчасового проживання або в центрах для ВПО.

В умовах тривалого внутрішнього переміщення центри компактного проживання для ВПО поступово втрачають статус «тимчасового» житла і все більше виснажують свої ресурси. Деякі ВПО та учасники АТО не можуть дозволити себе орендувати житло, що перебуває у приватній власності, і продовжують залишатися в таких центрах. Досить часто для проживання ВПО виділялися будівлі та установи, призначені для інших цілей (наприклад, установи для бездомних людей, будинки для людей похилого віку, літні табори відпочинку та ін.). Відсутність медичної допомоги, незадовільні умови проживання та ізоляція - це основні проблеми, з якими стикаються ВПО, які проживають в приміщеннях загального користування. У багатьох центрах компактного проживання людям загрожує виселення, а з деяких - вже довелося виселитися. Багато з таких центрів знаходяться далеко від міст і, відповідно, далеко від закладів охорони здоров'я та освіти, а також місць потенційного працевлаштування.

Досить велика кількість вимушених переселенців відзначили, що відчують себе людьми «другого сорту», при цьому дехто називав свою ситуацію «безперспективною» і «безнадійною». Деякі внутрішньо переміщені жінки з дітьми, які відчують брак фінансових коштів і недостатню підтримку з боку родичів, скаржилися на те, що відчують себе «загнаними у кут». Обов'язок піклуватися про малолітніх дітях ускладнює пошук роботи для жінок, які очолюють домогосподарства.

Респонденти в усіх областях відзначили, що орендна плата і комунальні платежі різко зросли з моменту початку конфлікту, що значно ускладнює пошук прийнятної і фінансово доступного житла як для ВПО, так і для членів приймаючих громад, а також призводить до підвищення напруженості у взаєминах між цими двома групами. На думку членів

приймаючих громад, саме наплив ВПО привів до підвищення цін на оренду житла і підвищення попиту на доступне житло серед потенційних орендарів.

Соціально-економічна незахищеність є основною проблемою, яка створює умови повної невизначеності і змушує багатьох ВПО до повторного внутрішнього переміщення або навіть повернення додому. В умовах застою на ринку праці наплив безробітних ВПО може сприйматися членами приймаючої громади як потенційна загроза. Деякі ВПО повернулися у свої рідні міста і села через відсутність житла або можливостей для працевлаштування. Як стало відомо, через відсутність інших можливостей працевлаштування чоловіки відправлялися на військову службу, щоб мати хоч яке-небудь джерело доходу. Багато ВПО вважають відсутність економічних ресурсів причиною, через яку вони не відчувають себе повноцінними і рівноправними членами місцевої громади.

Велика кількість ВПО з Донбасу, які у себе вдома працювали у важкій або гірничодобувній промисловості, переселилися в сільськогосподарські райони, де необхідні інші професійні навички. Деякі ВПО та учасники АТО не змогли знайти відповідну своїй кваліфікації роботу в нових місцях проживання. Багато ВПО погоджувалися на роботу з меншою оплатою праці або на нижчі посади, ніж займані ними на колишньому місці роботи.

У ряді випадків ВПО відмовлялися від запропонованої роботи, якщо вона не відповідала їх кваліфікації та професійного досвіду або їх очікуванням по оплаті праці. Також були випадки, коли переселенці з вищою освітою і великим досвідом професійної діяльності відмовлялися від низькооплачуваної роботи. В результаті, випадки відмови переселенців від запропонованої роботи сприймалися членами приймаючих спільнот як свідчення того, що ВПО не хочуть працювати і вважають за краще жити на допомогу від держави.

Деякі ВПО вважали, що низький рівень оплати праці пояснюється їх статусом переселенців. Вони стверджували, що роботодавці не завжди виявляли бажання брати їх на роботу і витрачати кошти на навчання переселенців, які, швидше за все, не затримаються довго. Був прийнятий ряд нормативно-правових актів, які надавали певні пільги тим роботодавцям, які брали на роботу переселенців, але самі ВПО заявляли, що ці заходи не завжди ефективні. Деякі переселенці розповідали, що їм відмовили у прийомі на роботу через те, що вони приїхали з Донбасу.

Відсутність гарантій працевлаштування, непостійна зайнятість, низькі зарплати і затримки з оплатою праці збільшують ризик того, що чоловіки і жінки можуть стати жертвами торгівлі людьми. Підвищується ймовірність того, що ВПО працюватимуть на неофіційній роботі без соціального захисту, що особливо стосується жінок, які складають більшість серед осіб працездатного віку. При таких умовах зростає ризик того, що жінки можуть стати жертвами злочинних угруповань, причетних до торгівлі людьми.

ВПО мають таке ж право на соціальний захист, як і інші громадяни України. У багатьох випадках припинення соціальних виплат в невідконтрольних Уряді районах сприяла первинному внутрішньому переміщенню з Донбасу. Однак переміщення робить ВПО більш уразливими, і державні органи несуть відповідальність за активну підтримку переміщених осіб в реалізації їх прав.

Зареєстровані переміщені особи отримують довідку про взяття на облік ВПО, видану органами державної влади. Отримання такої довідки є попередньою умовою для отримання пенсій, соціальної допомоги, пільг та інших виплат, призначених для підтримки ВПО. Багато ВПО повідомляли, що процес реєстрації є складним і обтяжливим. Багато ВПО відзначали, що через нестачу інформації про права ВПО, а також через відсутність єдиної установи для комплексного надання допомоги вони не можуть у повному обсязі скористатися своїми

правами. У всіх областях ВПО однаково скаржилися на те, що вони змушені раз на півроку проходити перереєстрацію, щоб надалі отримувати соціальну допомогу.

Іноді місцеві жителі вважали несправедливістю той факт, що переселенцям надають соціальну допомогу та гуманітарну допомогу. У деяких населених пунктах опитувані вважали, що допомога, яка зазвичай виплачувалася іншим групам населення (наприклад, постраждалим від Чорнобильської аварії), скоротилася, щоб більше бюджетних коштів можна було виділити переселенцям.

Хоча багато місцевих жителів з розумінням ставилися до проблем переселенців, деякі ВПО розповіли, що через одержувані ними виплати вони стикалися з випадками невдоволення з боку членів місцевих громад. Деякі ВПО також звинувачувалися в тому, що, продовжуючи проживати в невідконтрольних Уряді районах, одночасно використовують свій статус переселенця для отримання фінансової допомоги. Відмічаються також порушення основних прав ВПО та учасників АТО і перешкоди для встановлення конструктивних взаємин з приймаючими громадами. У багатьох місцях переміщені особи вважали, що повинні мати право голосу на місцевих виборах для рівноправної участі в житті місцевих громад. Вони вважали, що в іншому випадку політичні партії не будуть мотивовані брати до уваги їх думку і захищати їх права. ЗМІ зазначають, що в якості факторів, що перешкоджають безпечному і надійному поверненню ВПО додому, розглядаються бойові дії, відомі випадки порушень прав людини в невідконтрольних Уряді районах і обмежень доступу до правосуддя. Нестабільна ситуація в сфері безпеки, наявність збройних формувань, страх переслідування, пошкоджена інфраструктура і зруйновані будинки поряд з обмеженим доступом до нерухомого майна в охоплених конфліктом районах перешкоджають поверненню ВПО.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз довів, що виявлено ряд перешкод, які потребують особливої уваги та вжиття заходів з боку усіх зацікавлених сторін і представників приймаючих громад по всій Україні.

В першу чергу усі ВПО та учасники АТО повинні мати рівний доступ до своїх громадянських і політичних прав. Також необхідно забезпечити однакове ставлення до переселенців в частині доступу до житла, працевлаштування та соціальний захист. Необхідно вжити заходів для відновлення єдності сімей та соціальної згуртованості, відродити довіру всередині громад і викоринити упереджене ставлення до ВПО та учасників АТО. Всі ці заходи сприятимуть їх безпечному поверненню, успішній реінтеграції і примирення.

Обмеження свободи пересування цивільних осіб не повинні надмірно впливати на переміщених осіб, які перетинають граничну лінію, або перешкоджати їх безпечному поверненню. Будь-які заходи, спрямовані на поліпшення становища ВПО та учасників АТО, повинні бути корисними як для самих ВПО та учасників АТО, так і для місцевих громад з метою уникнення можливої напруженості всередині громад. Слід започаткувати додаткові ініціативи для розширення доступу переселенців до соціально-економічних можливостей з метою поліпшення їх здатності до самозабезпечення і зведення до мінімуму їх залежності від допомоги з боку держави.

ВПО також повинні мати доступ до чіткої інформації про процедуру реєстрації ВПО, пільги і законодавчі зміни щодо переселенців. Що стосується кримських татар, то держава на всіх рівнях має належним чином реагувати на їх особливі проблеми, пов'язані зі збереженням і використанням їхньої мови, культури і релігії. І нарешті, міжнародне співтовариство повинно надати допомогу і підтримку органам влади України в знаходженні власних шляхів розв'язання проблем, висвітлених у даному звіті.

Робота виконана за підтримки Міністерства освіти і науки України в рамках проекту 16.04.55 ДБ «Інноваційна платформа бізнес-освіти на основі кластерного підприємництва для демобілізованих воїнів та переселенців із зони АТО».

References

1. Antoniuk, V. Vnutrishno peremishcheni osoby na suchasnomu rynku pratsi: problemy ta perspektyvy yikh zainiatosti [Internally displaced persons in the modern labor market: the problems and prospects of their employment]. Retrieved from: http://ipkdszu.kiev.ua/laboratory/statti/st_Antonjk.pdf [in Ukrainian].
2. Zakirov, M. Vnutrishno peremishcheni osoby v Ukraini: suchasni realii [Internally displaced persons in Ukraine: modern realities]. Retrieved from: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2205:vnutrishno-peremishcheni-osobi-v-ukrajini-suchasni-realiji&catid=8&Itemid=350 [in Ukrainian].
3. Nifatova, O., Shkoda, M. (2018). Social innovation in entrepreneurship and education as an adaptation tool for servicemen demobilized from the ATO zone. *Management*, Issue 1 (27), Pp. 42–54.
4. Ivashchenko, K., Stehni, O. (2015). Mizh blyzkistiu ta vidchuzhenniam: stavlennia naselennia Ukrainy do vymushenykh pereselentsiv z Krymu ta Donbasu (problemy, tendentsii, rekomendatsii) [Between proximity and alienation: the attitude of the Ukrainian population to forced migrants from Crimea and Donbass (problems, trends, recommendations)]. *Ukr. suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social changes]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Pp. 290–315 [in Ukrainian].
5. Libanova, E.M., Horbulin, V.P., Pyrozhekov, S.I. et al (2015). Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vyklykiv ta zahroz podii na Donbasi [Policy of integration of Ukrainian society in the context of the challenges and threats of events in the Donbass]. Eds. E.M. Libanova. Kyiv: NAN Ukrainy. 363 p. [in Ukrainian].
6. Parashchevin, M. (2015). Tolerantnist u suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: zahalni stan ta rehionalni osoblyvosti [Tolerance in modern Ukrainian society: general state and regional features]. *Ukr. suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social changes].

Література

1. Антонюк В. Внутрішньо переміщені особи на сучасному ринку праці: проблеми та перспективи їх зайнятості [Електронний ресурс] / В. Антонюк. – Режим доступу: http://ipkdszu.kiev.ua/laboratory/statti/st_Antonjk.pdf.
2. Закіров М. Внутрішньо переміщені особи в Україні: сучасні реалії [Електронний ресурс] / М. Закіров. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2205:vnutrishno-peremishcheni-osobi-v-ukrajini-suchasni-realiji&catid=8&Itemid=350.
3. Nifatova O. Social innovation in entrepreneurship and education as an adaptation tool for servicemen demobilized from the ATO zone / O. Nifatova, M. Shkoda // *Management*. – 2018. – Issue 1 (27). – С. 42–54.
4. Іващенко К. Між близькістю та відчуженням: ставлення населення України до вимушених переселенців з Криму та Донбасу (проблеми, тенденції, рекомендації) / К. Іващенко, О. Стегній // *Укр. суспільство: моніторинг соціальних змін*. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. – С. 290–315.
5. Лібанова Е. М. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі / Е. М. Лібанова, В. П. Горбулін, С. І. Пирожков та ін.; за ред. Е. М. Лібанової. – К.: НАН України, 2015. – 363 с.
6. Паращевін М. Толерантність у сучасному українському суспільстві: загальний стан та регіональні особливості / М. Паращевін // *Укр. суспільство: моніторинг соціальних змін*. – К.: Ін-т соціології НАН України,

- Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Pp. 270–280 [in Ukrainian].
7. Prybytkova, I. (2015). Peresuvni rynky pratsi za doby nezalezhnosti Ukrainy ta mihratsiini plany ukraintziv [Mobile markets of labor during the period of Ukraine's independence and migration plans of Ukrainians]. *Ukr. suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social changes]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Pp. 316–327 [in Ukrainian].
8. Ofitsiynyi sait Upravlinnia Verkhovnoho komisara OON u spravakh bizhentsiv [Official website of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees]. Retrieved from: <http://unhcr.org.ua/uk/component/content/article/2-uncategorised/1261-karta-vnutrishnyoho-pereselelnia-angliyskoju> [in Ukrainian].
9. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Ministry of Social Policy of Ukraine]. Retrieved from: <http://msp.gov.ua> [in Ukrainian].
10. Mihratsiia v Ukraini: fakty i tsyfry [Migration in Ukraine: facts and figures]. Arranger O. Malynovska. Kyiv, 2016. 31 p. [in Ukrainian].
11. Maizhe polovyna pereselentsiv ne planuiut povertatysia – opytuvannia [Almost half of the settlers do not plan to return – poll]. Retrieved from: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/10/25/7124759> [in Ukrainian].
12. Mezhdunarodnaia organizatciia po migratcii: v Ukraine obespechenie pereselentcev zhilem proiskhodit za ikh sobstvennyi set [International Organization for Migration: in Ukraine, housing is provided for immigrants behind their own set]. Retrieved from: <http://www.ostro.org/general/society/news/505500> [in Russian].
13. Shcherbak, V.G., Savchuk, N. (2018). Formation of adaptive infrastructure of small and medium-sized enterprises support for vulnerable social groups. *Management*. Issue 1(27), P. 18–30. DOI: <https://doi.org/10.30857/2415-3206.2018.1.2>.
14. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front: monohrafiia [World hybrid war: Ukrainian front: monograph]. Eds. V.P. Horbulina. Kyiv: NISD, 2017. 496 p. [in Ukrainian].
15. Prohrama pratsevlashtuvannia ta profesiinoho navchannia vnutrishno peremishchenykh osib na 2015–2016 roky [Program of employment and
2015. – С. 270–280.
7. Прибиткова І. Пересувні ринки праці за доби незалежності України та міграційні плани українців / І. Прибиткова // *Укр. суспільство: моніторинг соціальних змін*. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2015. – С. 316–327.
8. Офіційний сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unhcr.org.ua/uk/component/content/article/2-uncategorised/1261-karta-vnutrishnyoho-pereselelnia-angliyskoju>.
9. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://msp.gov.ua>.
10. Міграція в Україні: факти і цифри / упоряд. О. Малиновська. – К., 2016. – 31 с.
11. Майже половина переселенців не планують повертатися – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/10/25/7124759>.
12. Международная организация по миграции: в Украине обеспечение переселенцев жильем происходит за их собственный сет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ostro.org/general/society/news/505500>.
13. Shcherbak V. G. Formation of adaptive infrastructure of small and medium-sized enterprises support for vulnerable social groups / Valeriia G. Shcherbak, Nastia Savchuk // *Management*. – 2018. – Issue 1(27). – P. 18–30. DOI: <https://doi.org/10.30857/2415-3206.2018.1.2>.
14. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2017. – 496 с.
15. Програма працевлаштування та професійного навчання внутрішньо переміщених осіб на 2015–2016 роки

- vocational training of internally displaced persons for 2015–2016]. Retrieved from: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=A26F50C68CB5833678CCB7E066D57AD8.app1?art_id=170779&cat_id=102036 [in Ukrainian].
16. Zakharov, B. Prava vnutrishno peremishchenykh osib [Rights of internally displaced persons]. Retrieved from: <http://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremishchenykh-osib-b-zaharov> [in Ukrainian].
17. Shtunder, I. (2015). Instytutysiini obmezhenia efektyvnoi zainiatosti v ekonomitsi Ukrainy [Institutional Restrictions on Effective Employment in Ukraine's Economy]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu* [Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics], No. 1, Pp. 22–33 [in Ukrainian].
18. Smal, V., Pozniak, O. (2016). Vnutrishno peremishcheni osoby: sotsialna ta ekonomichna intehratsiia v pryimaiuchykh hromadakh. Za materialamy Vinnytskoi, Zaporizkoi, Ivano-Frankivskoi ta Poltavskoi oblasti [Internally displaced persons: social and economic integration in host communities. Based on materials from Vinnytsia, Zaporozhye, Ivano-Frankivsk and Poltava regions]. Retrieved from: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf [in Ukrainian].
- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article;jsessionid=A26F50C68CB5833678CCB7E066D57AD8.app1?art_id=170779&cat_id=102036.
16. Захаров Б. Права внутрішньо переміщених осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremishchenykh-osib-b-zaharov>.
17. Штундер І. Інституційні обмеження ефективної зайнятості в економіці України / І. Штундер // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2015. – № 1. – С. 22–33.
18. Смаль В. Внутрішньо переміщені особи: соціальна та економічна інтеграція в приймаючих громадах. За матеріалами Вінницької, Запорізької, Івано-Франківської та Полтавської областей [Електронний ресурс] / В. Смаль, О. Позняк. – Режим доступу: http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/IDP_REPORT_PLEDDG_edited_09.06.2016.pdf.